

גִּרְשׁוֹן רוֹנְצֵנוֹוִי

א

חוב ישן-נושן, חוב שרבץ עלינו פזורי העברים באמריקה זה שלש שנים, אני בא לסלק היום. בא אני לעשות ציון וזכר בספרותנו לשמו של איש אשר חי, עבד ופעל בה; אשר במסירות-נפש, בהתלהבות, בסבלנות ובמרץ אין-קץ נלחם על קיומה של עתונות עברית בארץ זו; איש אשר כתב הרבה וחבר ספרים והדליק נרות לעתונות עברית בארץ-ציה זו, וימים רבים עמד על המשמר להוסיף שמן ופתילות לנרות הללו, שלא יכבו, יסד עתון אחר עתון והוציא ספר אחר ספר, ובבוא יומו, לא שם איש מאתנו לב אליו, ומעשיו ופעולותיו כוסו בחושך וירדו אל תהום הנשיה.

הנני להזכיר לכם את שמו של ג ר ש ו ן ר ו ז נ -

צ ו ו י י ג .

הזוכרים אתם אותו? הזוכרים אתם את היהודי זקוף-הקומה, הדל, הרזה והחור בלי טפת-דם בלחיו, בעל הפנים הקמוטים והמצומקים, כגרוגרת של רבי צדוק, ויחד עם זה — את האדם הזריו והפקת, שהיה יוצא ונכנס תמיד בחבורת ה„משכילים“ העברים בניו-יורק, וצרור גדול של כתבים בידו האחת, ובשניה — עלי-ההגהה של ספריו או של גליונות עתוניו השונים, ופיו מפיק או מרגליות, מלא חדודים והלצות עוקצות, הקולעות אל המטרה, ופניו — אותם הפנים הירוקים-הצהובים כמראה הגויל, אשר היו מכוסים תמיד צל תוגה ודאגה — מאירים או, ועיניו הירוקות-כחולות מתנוצצות לרעיון של חדוד, שיר, מכתם שנון, אפיגראמה חריפה, שנולדו זה עתה במחו החרוץ, — הזוכרים אתם אותו? — לא! חושש אני, שכבר שכחנהו. עוד בחיינו זר היה לנו האיש הזה, ורגילים היינו להתייחס אליו ואל יצירותיו בבטול וקלות-ראש.

ובאמת, איך אפשר היה לנו — אנחנו, שהזנכנו רק על הספרות העברית החדשה, המודרנית, — איך אפשר היה לנו, שלא להתייחס בבטול לאיש כותב שירים, אשר אפשר לקרוא אותם י ש ר ו ה פ ו ך , ממעלה למטה וממטה למעלה, מימין לשמאל ומשמאל לימין, ושם המהבר חרות בראשי הבתים ובסוף החרוזים; לאיש משתעשע בכתיבת מליצות, מכתמים ודברי חרודים בלשון נופל על לשון, ממש כמו שהיה המנהג באותם הימים הטובים, ימי „כוכבי־יצחק“, „המגיד“ ו„הלבנון“, אשר רק את שמעם שמענו?... איך אפשר היה לכבד אדם, אשר לנגד עינינו ערך את „הדבורה“, קופת־רוכלין זו, שאסף לתוכה מכל הבא לידו, אשר ריח הבטלנות היה נודף ממנה למרחוק? רוזנצווייג זה, שחביב היה במאד על הקוראים העברים באמריקה בשנות השמונים והתשעים ונחשב בעיניהם למשורר גדול, למליץ נפלא ו„לנעים סאטירות ישראל“, רחוק היה מאתנו, העברים הצעירים באמריקה, מרחק רב כל־כך, ולא ראינוהו בלתי־אם כבדהן ופטפטן, „המוהיקאני האחרון“ של חבורת ה„משכילים“.

ובכל זאת עול גדול יחשב לנו, אם נביט על גרשון רוזנצווייג רק באספקלריה כזו ואם נעלים את עינינו מפעולותיו המרובות על שדה הספרות העברית ויצירותיו, הקובעות ברכה לעצמן, למרות חסרונותיהן הגדולים. רוזנצווייג, אם כי לא היה סופר אמן ו„משורר“ בחסד עליון“, בעל כשרונות גדולים היה, ורבים משיריו, אם אמנם אין בהם „ממיטב השיר“, נקראים בחן ובנעימות; ואם לא היה הסופר הזה אישיות כבירה, אבל א י ש י ו ת היה, אדם שלם, נעים, שלו וצנוע, מסור בהתלהבות ובכל עמקי נפשו לשאיפה שלמה אחת — לראות עתונות וספרות עברית קבועה באמריקה, ואל תהא שאיפה כזאת קלה בעינינו! בשעה שמפריעים רבים עמדו לו מבית ומבחוץ, בשעה שהיה יושב „בין קוצים ועקרבים האומרים לבלעו חנם“, בשעה שרק „אחד אחוז מאלף“ בין העברים „יחזיק במכתב־עתי עברי“ — אומץ־לב ועקשנות מרובה דרושים היו לאיש חלש כמוהו לעבוד הרבה שנים לרעיונו ולהיות מסור אליו בכל נפשו, שלא להתיאש גם בראותו, כי כל עמלו ויגיעו הרב להבל ולריק הוא, ובחדול העתון האחד — לנסות ולהוציא אחריו שני ושלישי....

הרבה ניצוצות אצורים היו בגנוי נשמתו של גרשון רונצווייג, ואילו היה חי במצב אחר ובתנאים אחרים, אילו היה נמצא בסביבה אחרת ובין אנשים אחרים, בודאי שהיה לברכה. כשרונותיו בודאי שהיו מתפתחים, ובודאי שהיה כובש לו מקום חשוב ונכבד בספרות העברית ומגיע לאותה מדרגה, שראוי היה לה באמת, ולא היה אנוס לבזבו את כחו על דברים של מה בכך, שלא נתנו כבוד רב לכותבם. אפשר שהיה אז שני לקאמינר, ואולי עוד היה עולה עליו. כקאמינר הצטיין גם הוא בחרוזיו הקלים ובסאטירתו השנונה והעוקצת, וכמוהו היה גם הוא שריד לפייטנים, אף כי קינותיו אינן נוקבות ויורדות עד תהום הנפש, כאותן הקינות, שכתב קאמינר. רונצווייג, שכתב את חרוזיו על אדמת-החופש, לא הרגיש את דפיקות לב האומה, כמו שהרגיש ה„פייטן הלאומי“ ברוסיה. אבל במעוף-דמיונו עלה רונצווייג על קאמינר. מכתמיו יותר חריפים מהמכתמים שכתב קאמינר, ומסכתותיו — פארודיותיו לתלמוד ב„תלמוד ינקאי“ שלו — עולות על הברייתות, שכתב קאמינר, בסגנונו הנעים והקל ובעקיצתן החריפה והשנונה.

ב

גרשון רונצווייג בא לאמריקה בסוף שנת תרמ"ח — לפני עשרים ותשע שנה. ימים אלו — סוף שנות השמונים — היו גמר תקופה לישוב היהודים באמריקה והתחלת תקופה חדשה. המוני הגולים, אשר „ימי-הרעם“ — הפרעות של ראשית שנות השמונים — הביאו אותם לארץ החדשה, היו בבחינת עשרה יוחסין שעלו מבבל. טרוד היה העם בסדור מצבו החומרי ובעבודת ההסתגלות אל הארץ החדשה ומנהגיה, ולמצבו הרוחני כמעט שלא שם לב. היהדות האמריקאית נמצאה אז במצב שפל מאד. החנוך העברי היה פרוע לשמצה, התורה היתה מונחת בעפר, ובורים, גס־רוח ועמי הארץ עושים בה מסחר וקנין. בסביבה לא־נקיה כזו, במצב של תהו־זבהו זה ראה את עצמו רונצווייג בימיו הראשונים לבוא לאמריקה — ל„עמ־ריקא“, כפי שקרא לה על דרך החדוד של חובשי בית־המדרש בשירו הראשון, שכתב על אדמת אמריקה, המוקדש לאלו היהודים, אשר „הצליחו ועשו עושר“ בה, אך —

עגל הכסף למו איל נבות,
שכחו עמם ההרה העתיקו,
עזבו עם ישרון עם כל ארחות-ישראל,
למו עמידקה-הוא! עמידקה-הוא!

עם ראשית שנות התשעים, התקופה השנייה של הנדידה היהודית, שהביאה אתה לכאן מספר רב של תלמידי-חכמים ובני-עליה, ניכר היה איזה שנוי לטובה. רוחות חדשות החלו לנשב בחיי היהודים באמריקה, ורבים כבר החלו להאמין, כי מאמריקה תצמח הישועה לעם ישראל. בין האימיגראנטים החדשים היו גם סופרים עברים. שקוו בראשית בואם לאצול מרוחם על הקבוץ היהודי החדש. בא לאמריקה זאב שור, סופר ועיתונאי רב-פעלים משירי סופרי „השחר“ של סמולנסקין; בא להשתקע פה משה הכהן רייכרסון, מדקדק מובהק ומתרגם משלי קרילוב לעברית; בא א. ח. רוזנברג, חכם בעל הגיון וידיעות מרובות; גלה לאמריקה גם מנחם מנדל דוליצקי, משורר רך ונעים, אשר עוד בשיריו הראשונים עורר תקוה בלב רבים לחשבו ליורשו של י. ל. גורדון; התישב ישיבת-קבע בניו-יורק גציל זליקוביץ, בעל „צירי-מסע“. נמצאו גם סופרים שונים מפורים ומפורדים בכל פנות ארצות-הברית וקאנאדה, אך רובם היו נבוכים ולא ידעו גם הם את הדרך הישרה והנכונה להגיע אל מטרתם. החיים הגסים בגיטה החדשה, המלאים רק גשמיות עכורה, גסכו עליהם רוח יאוש ויגון.

הספרות העברית הצטמצמה עד אז בשני הגליונות הדלים והקלושים, שיצאו למקוטעין, — „הלאומי“ של „הנוסע האדי-ר“ אפרים דיינארד, מחרחר-ריב זה, שמאודיסה בא לאמריקה החפשית להלחם עם הבארון רוטשילד „וליסר אותו שבע על רשעתו“, ו„הקול“ של מיכאל לוי רודקינזון, תלמיד-חכם זה שסרה, שגם אותו הקיאה אירופה מתוכה, ובא למצוא לו מנוחה באמריקה. — ושניהם מלאו את גליונות עתוניהם בדברי קנתור וריב, ברכילות, בהוצאת לעז ובהשלכת רפש איש על רעהו; ואחריהם החזיקו גם עוזריהם, ובמקום ללמד את העם „דעת ותבונה“ —

לענ ותהילים לו יום-יום יעניקו,
יעלו לו גרה בעד גרה יאחו —

כאשר התלוץ עליהם רוזנצווייג במר רוחו.

במצב כזה מן המוכרח היה, שאנשים מנומסים ברב או במעט לא יעמדו במחיצתם של אלה, ובימים אלה אמנם נעשה הנסיון הראשון ליצור באמריקה בימה עברית ספרותית יותר הגונה — הגונה לפי טעם הימים ההם.

„הפסגה“, שנוצרה על-ידי שור, ו„העברי“ של שרהזון שניהם רק נסיונות היו. הראשון רק באמונתו הרבה נגש להוצאת עתונו העברי, והשני — בתקותו, כי העסק ישתכלל וישא פרי, כעסק זה של עתוניו היהודיים, ואולם שניהם נוכחו מיד, כי אין מקום לעתונות עברית באמריקה. אין מרגיש בנחיצותה, אין דורש לה ואין דואג לקיומה... שור עוד נלחם בכל מאמצי כחותיו והוסיף להוציא את „הפסגה“; ושרהזון כבר אמר להפסיק את הוצאת „העברי“, אך רוזנצווייג, שהיה אז עורך „העברי“, לא נתנו בשום אופן להפסיק את הוצאתו והוסיף להוציאו בתמיכה קטנה, הקצובה לו מאת המו"ל שרהזון, שלא הספיקה גם לשכר החדר הצר, שהמערכת נמצאה בו. נחבא אל הכלים היה רוזנצווייג עד היותו לעורך „העברי“.

צנוע, עניו ובורח מן הכבוד. שיריו, משליו ומכתמיו האחדים, שפרסם בדפוס, עשו לו שם בין ה„משכילים“ והקוראים המעטים. במשליו ובמכתמיו אין אמנם אותו העוקץ והשפה העשירה שב ה - „משליו הקטנים לילדים גדולים“ של יל"ג; ואולם ההומור הדק, השפוף עליהם, וחרוזיו הקלים-השוטפים, הציורים הבהירים והבולטים מחיי היהודים בארץ החדשה, הסאטירה השנונה על חיי הגסות וההפקרות של ההמון, הבוז והלעג המר ל„מנהיגי-הדור“: הרבנים, ה„רבנדים“, השוחטים, המלמדים ויתר „כלי-הקודש“, — כל אלה מיוחדים במינם היו ונתקבלו ברצון על לב הקוראים המשכילים. דוליצקי כתב אליו בימים ההם:

לכן מה יקרו שיריך, יקירי,
במצאי בתוכם את אשר אותה בתשירי:
מסחות החיים ציורים נאמנים
בכל טפה וטפה דיו שהוצאת.

רוזנצווייג לא אל השכר היו עיניו נשואות, בהיותו לעורך „העברי“, וגם לא לנחול כבוד קוה. מפרנסות שונות מצא את מחיתו.

היא היה מלמד, רוכל, מנהל ספרי־חשבונות, מוכר נעלים, מחזיק בית מזון, ויחד עם זה גם עורך את „העברי“, ומכל זה לא מצא לו די מחיתו ומחית ביתו. כאברהם אבן־עזרא, חברו הגדול, שקדם לו בכמה מאות שנה, גם הוא ראה עני בשבט עברתו, גם הוא היה „איש רצוף עזרה“, וכמוהו גם הוא :

15 סחר בנרות, חדלו האורות,
16 בתכריכים, פלרת חדלו —

כפי שהמליץ על עצמו באחד ממכתמיו. אולם רוח היתה בו — „העברי“ היה משאת־נפשו, האידיאל שלו, בו ראה את חיי רוחו וחיי נפשו והתיחס אליו כאל עבודת־הקודש. הוא השתדל לשכלל את „העברי“ לפי רוחו ולפי טעמו. והאמת נתנה להאמר, כי לפעמים היה „העברי“ ערוך בטעם. וגם רבים מחשובי הסופרים העברים, ביניהם פרישמאן, ביאליק, לווינסקי וברדיטשבסקי, היו משתתפים ב„העברי“.

אמנם הוא לא היה עתונאי זריז כחברו שור, ו„העברי“ לא היה מלא חיים כמו „הפסגה“ ; הוא לא הלך אחרי הזרמים השונים, שהכו גלים בחיים ובספרות. הוא לא היה איש־מלחמה, כחבריו־מתחריו, כ־אם בדברי שלום היה פונה תמיד אל קוראיו. הוא לא יכול נשוא את בערותם של הרבנים הריפורמיים וגסותם של עמי־הארץ ברחוב־היהודים, ובכל זאת לא הוציא מעטו דבר מגונה עליהם. רק ברוח התול ובלעג דק היה מיסר אותם. „מסכת אמריקה“ שלו היא התמונה היותר נכונה לחיי היהודים „במדינתו של קולומבוס“ בימים ההם, שאפשר להתאימה גם לימינו אלה.

הוא לא היה מתאונן ומתרגז גם בשעות היותר קשות לו, כשהדבר היה נוגע לבת־עינו — לקיומו של „העברי“. במקל־נועם היה מיסר ומוכיח את העברים על עמדם מרחוק להעתון העברי, ופונה אל הקוראים בדברים רכים :

„אין אני מבעלי־היאוש לתיאבון המכונים „פתי־מיסטיין“, ולמרות הנסיונות הרבים אשר נתנסיתי אני ונתנסו עוד־אחרים לראות פרי ברכה בהדפסת מכתב־עברי ולא עלתה בידם, עודני מאמין, כי יש מקום ושעה לכל הפחות למכתב־עתי אחד בארץ הזאת. ואם אחדים, ובתוכם גם אני, לא הצליחו בזה, אין זה אות,

כי המלאכה הזאת היא מלאכה שאינה צריכה לגופה של אומתנו בארץ הזאת; הנני מאמין באמונה שלמה, שסוף־סוף תבוא ההכרה בלבנות המשכילים בעמנו, כי בא מועד לחונן את שפתנו העלובה ולתת לה ניר, וכל־הלאומיים החובבים עמנו וארצנו הקדושה יחלו לחבב גם את השפה הקדושה; ותקותי היא, כי „העברי“ ימצא מסלות לו בכל בתי התורניים והמשכילים הלאומיים והציוניים, והיה בקרב ימים, או גם שנים, לכלי־מבטא עם העברי המדבר בלשון עמו“.

ורוחו לא נפל עליו, גם אם אזני העברים אטומות היו משמוע ודבריו לא נכנסו אל לבות קוראיו ולא פעלו את הפעולה הדרושה. וגם בהוכחו, „כי אין מקום למכתב־עתי עברי באמריקה“, כשהוכרח להפסיק את הוצאת „העברי“, לא התיאש ופנה עוד פעם בדברים נוחים אל קהל־קוראיו. התחנן, בקש והתרפס לפניהם, שיחוסו לא עליו, כי אם על „השפה היחידה והשרידה“, — שלא תחדל באמריקה. שבע פעמים נפל ושבע פעמים קם לתחייה, ובכל פעם היה מעמיס עליו שוב את העבודה הקשה והכבדה הזאת, עבודת הוצאת עתון עברי בלי עוזרים ותומכים. ובין הפסקה להפסקה של „העברי“ נסה בהוצאת ירחונים וקבצים שונים. היה גם בין מיסדי „גר־המעברי“ וערך את „הקדימה“, ירחון עברי, שרצה לאסוף תחת דגלו את כל העברים בעלי הדעות השונות, בין אורתודוכסים קיצוניים ובין ראדיקאליים קיצוניים, בין „משכילים“ ובין בעלי „המהלך החדש“ — יהיו מי שיהיו, ובלבד שאהבתם להשפה תאחד אותם. אולם גם נסיונו זה לא הצליח. בכלל לא היה עורך מעולה, כשם שלא היה זשורנאליסט חרוץ. הוא היה אך ורק סאטיריקן, מהתל ולץ מיוחד במקצועו. ניצוץ מנשמתו של יצחק ארטור היה בו, „מסכת אמריקה“, שחבר מיד לבואו לאמריקה ונדפסה ראשונה בשולי גליונות „העברי“, ואחר־כך גם בספר מיוחד בהוצאות שונות באמריקה וברוסיה, היא אולי הפא־רודיה היותר חרוצה, העולה על כל מיני החקויים לתלמוד, שנכתבו בזמן האחרון. ומכתמיו, אלו שנאספו בספרו „חמשה ואלף“, יש מהם חריפים מאד, אשר כברקים יבריקו ויקלעו אל המטרה. שפתו — קלה, ברורה, נעימה וצחה, בלי מליצות נפוחות ומסולסלות, כשפתם של שאר הסופרים בני־דורו, שעסקו במקצוע זה. הוא לא היה מן הפוריסטים המושבעים, הכותבים אך ורק על „טהרת־הקודש“, אלא

השתמש גם בסגנון התלמוד, שהצליח בו מאד; ואם התנגד כל ימי חייו לה"מרחיבים", הסתגל גם אל סגנונם, ולפעמים קרובות השתמש בהמלים החדשות המלאכותיות.

רוזנצווייג, למרות כשרונו הסאטירי, היה אדם רך וצנוע מטבעו. מעולם לא התאונן על חלקו הדל שקבעו לו בספרות העברית. מעולם לא התרגז גם בשעה שהתנועה העברית החדשה חדרה לאמריקה, והסופרים והקוראים העברים הביטו עליו מגבוה. הוא הרגיש, כי דור חדש קם, דור שאין לו חפץ בשירים וב"מכתמים" כאלה שכתב הוא, וקבל עליו את הדין, ובעונה יפנה אל הקורא בהקדמתו לספר מכתמיו:

הנני מבקש ממך סליחה ומחילה,
אשר נועזתי וגם נואלתי
לחבר ספר כאשר הואלתי,
ולא שאלתי את פיך תחילה.
דע נא, אחי, ראה והבינה,
כי האל הנותן לשכוי בינה
שם בכל איש תשוקה ורצון
לתאוה, לנאוה, לבכי או ללצון,
וגם אני בעוני, או בודוני,
אד, ברוחי המקיץ נרדמים,
לא שאלתי באוב או בידעוני,
נערתי וחברתי ספריהמכתמים.

ואם התרגזו-התרגזו רק על אלה, הכותבים עברית מבלי לדעת את המקור של השפה — את התנ"ך; וב"הדבורה" העתון האחרון שהוציא, היה פוגע בהם מדי פעם בפעם בעקיצותיו, מכתמיו וחדודיו, אולם עקיצותיו לא היו עקיצת-נחש — הרעל היה חסר בהם.

ד

וזוכר אני את פגישתי הראשונה עם גרשון רוזנצווייג. היה יום קיץ חם, בוער ומחניק. באיסט-ברודוויי פגשתי אותו, כשהוא ממהר ללכת. הציגו אותי לפניו בתור צעיר, שזה עתה בא מארץ-ישראל. דברתי אליו עברית. דבורו העברי היה שוטף ומתובל בחדודים והלצות בסגנון התלמוד. שיחתנו נסבה על התנועה העברית באמריקה ועל הספרות העברית בארץ זו. שמו היה זר לי עד אז, ואת דבריו כמעט שלא קראתי. ידוע היה לי רק מ"מסכת אמריקה" שלו. מדבריו הכרתי, כי היטב חרה לו על אשר העברים באמריקה מתרחקים מעליו

ואינם תומכים את עתונו „הדבורה“. הוא לא התמרמר אמנם בגלוי, כִּי־אם ברמזים קלים הביע תרעומותיו על שהקוראים העבריים, אשר להם הקדיש את מבחר שנותיו, שכחו אותו ואינם שמים לב אליו. הלא למי־מנה לו ימי־עמל ולילות־נדודים, בשביל מי כתת את רגליו מניו־יורק לפילאדלפיה, מפילאדלפיה לשיקאגו, משיקאגו לבאל־טימורה וליתר ערי אמריקה, אם לא לשם הספרות העברית? האם לא הוא שהכשיר את הקרקע?...

נחמתי אותו, כי פעולותיו לא תשכחנה, וכי סגנונו יהיה למופת בספרות העברית, ושכרו בתור אחד מיוצרי העתונות העברית באמריקה לא יקופח. האיש, שיבוא לכתוב את תולדות העתונות העברית באמריקה, יקציע מקום חשוב לשמו ולעבודתו. ועוד פעם נפגשתי עם גרשון רוזנצווייג. זה היה במערכת „היום“, שהחל אז להופיע. קומתו נכפפה יותר ויותר, גופו אִיה שבור ורצוץ ופניו נקמטו והוקטנו. הוא כבר חלה או את מחלתו, מחלת הסרטן, אשר מת מה. נראה היה, כי יסוריו גדולים. רק הברק שבעיניו הירוקות־הכחולות וההלצות אשר בפיו הזכירו את רוזנצווייג המהתל. בעבדי אתו על שלחן אחד, יכולתי יותר ויותר לחדור אל נפש האיש הזה, אשר חייו טראגדיה היו. למרות מחלתו עוד היה אז מלא רוח חיים ועלומים. פתגמיו והלצותיו, שהשמיע בעל־פה, כולם „נתבקשו“ לכתב, ואולם לא את כולם אפשר היה להביא בדפוס. רבים מהם היו טעונים גניזה, אבל חריפים היו למאד ומלאים ענין. הוא כבר חדל אז לחלום על הוצאת עתון עברי, ולא דבר עוד על התחדשות „הדבורה“. הוא שאף רק לסדר את החלק השני של מכתמיו, ובעודנו עושה כה וכה, ומלאך־המות כבר אורב לו מאחוריו. ופתאום היה בוקר אחד, והעתונים בשרו בעמודיהם הראשונים את דבר מותו של גרשון רוזנצווייג.

*

היה יום סגריר וגשם טורד, וגרשון רוזנצווייג הורד אל קברו. לא השתתפו בהלויתו לא ה„משכילים“ הרבים, אשר כל־כך התענגו על מכתמיו ודבריו, ולא באו לחלוק לו את כבודו האחרון העבריים השונים; והעתונות העברית גם היא אף שתיים־שלוש שורות לא הקדישה לזכרו של המשורר המסכן, „נעים סאטירות ישראל“ זה!